

УДК 378.011.3-057.17(477)

Зеленська Л. Д.

Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, Харків

ВИКЛАДАЧ ЯК СУБ'ЄКТ ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ У СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Визначено місце і роль викладача в освітньому просторі вишу; розкрито генезис місії, функцій, соціально-професійного статусу викладачів вітчизняних вищих навчальних закладів у дореволюційну, радянську, пострадянську епохи; акцентовано увагу на сучасних викликах, які постали перед професорсько-викладацьким складом національних вишів у контексті нової освітньої парадигми, євроінтеграційних процесів, радикальної перебудови діяльності ВНЗ; запропоновано систему заходів із метою подолання ризиків, деформації, викривлень у діяльності професорсько-викладацького корпусу ВНЗ; окреслено соціокультурний обрис викладача ХХІ століття.

Ключові слова: викладач, вищий навчальний заклад, виклики, роль, функції, місія, тенденції, заходи, обрис.

Зеленская Л. Д.

Харьковский национальный педагогический университет имени Г. С. Сковороды, Харьков

ПРЕПОДАВАТЕЛЬ КАК СУБЪЕКТ ИННОВАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ В СИСТЕМЕ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

Определены место и роль преподавателя в образовательном пространстве вуза; дана характеристика генезиса миссии, функций, социально-профессионального статуса преподавателей отечественных высших учебных заведений в дореволюционную, советскую, постсоветскую эпохи; акцентировано внимание на современных вызовах, стоящих перед профессорско-преподавательским составом национальных вузов в контексте новой образовательной парадигмы, евроинтеграционных процессов, радикальной перестройки деятельности вузов; предложена система мер с целью преодоления рисков, деформации, искажений в деятельности профессорско-преподавательского корпуса вузов; определен социокультурный облик преподавателя ХХІ века.

Ключевые слова: преподаватель, высшее учебное заведение, вызовы, роль, функции, миссия, тенденции, мероприятия, облик.

АКТУАЛЬНІСТЬ РОБОТИ. Основою «благоустрою», «першопочатком життєздатної сили» вітчизняної вищої школи, основою підвищення освітнього й духовного потенціалу вихованців і суспільства в цілому завжди слугували «достоїнства» її викладачів [5, с. 117]. Підтвердженням цього є первісне значення терміна «університет», який тлумачився як корпорація викладачів і студентів.

Не є винятком і сучасний освітній простір, який формується в такий спосіб, що роль викладача вищої школи невпинно зростає. Відтак, у освітніх рейтингах найчастіше конкурують не ВНЗ, а дисципліни, навчальні програми, окремі курси, а значить, у першу чергу, їх розробники – викладачі, колективи кафедр, наукові школи тощо.

Утім, сьогодні професорсько-викладацькому складу національної вищої школи доводиться працювати в досить складних умовах перманентних змін, які мають місце в усіх сферах суспільного життя [3]. Євроінтеграційні процеси й освітні реформи створюють для викладацького корпусу не лише нові можливості, але й цілу низку ризиків. Тому аналіз, оцінка, вироблення стратегії розвитку діяльності професорсько-викладацького складу національної вищої школи в сучасних умовах є надзвичайно актуальним.

Однак, не зважаючи на те, що окреслена проблема не є новою в психолого-педагогічній науці, на жаль, у науковому просторі все ж бракує ґрунтовних досліджень, у яких би поглиблено аналізувалися пріоритети кадрової політики у сфері вищої освіти на державному, регіональному, академічному рівнях, специфіка діяльності викладача ВНЗ в умовах нової освітньої парадигми, пропонувалися дієві шляхи подолання труднощів, деформації, викривлень у роботі професорсько-викладацького складу вишів із огляду на освітні реформи, які проходять на тлі політичної й економічної нестабільності, зниження рівня життя населення, зростання соціальної конфліктності тощо.

МАТЕРІАЛ І РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ. На наш погляд, досягнути глибинність порушеної проблеми неможливо без актуалізації історичного досвіду, традицій і реформаций у сфері вітчизняної академічної культури, котра докорінно відрізнялася від західноєвропейських чи північноамериканських аналогів, які сьогодні швидкими темпами втілюються в практику національної вищої школи, нівелюючи вітчизняне підґрунтя. Загальновідомо, що професорсько-викладацький корпус вітчизняних університетів ХІХ ст. складав окрему привілейовану «касту», яка слугувала елітою держави, перебувала під її патронатом, виконуючи почесну місію носія духовної культури суспільства. Доволі високий статус викладачів забезпечувався чинною системою прав, привілеїв, чинів відповідно до «Табеля про ранги»; гідною заробітною платнею й пенсіями; підтримкою наукового цензу шляхом надання стажувань і наукових відряджень за рахунок державних коштів; шестигодинним тижневим навантаженням, що слугувало підґрунтям для повноцінного виконання інших функціональних обов'язків: проведення наукових досліджень, підготовки навчально-методичної літератури, здійснення візитацій навчальних закладів округу, громадсько-просвітницької діяльності тощо [6]. Водночас, високий професійний, соціальний і правовий статус викладачів зумовлював їхню активну громадянську позицію, що виявлялася як у розробленні, так і втіленні в життя освітніх реформ.

Радянська система вищої освіти, зважаючи на знешкодження «пережитків старої епохи», її ізольованість від зовнішнього світу, зумовила певні деформації соціокультурного обрису викладача вищої школи, перетворивши його в спеціаліста, який забезпечує підготовку висококваліфікованих кадрів. Такий підхід викликав перегляд функцій викладача, серед яких провідними стали: передавання (викладач виступав головним джерелом, розпорядником і транслятором інформації); продукування (проведення наукових досліджень за рахунок державних коштів, задовольняючи власні наукові запити, експертиза, опублікування науково-методичної літератури тощо); управління (керівництво процесом професійної підготовки майбутніх фахівців); забезпечення контролю за рівнем знань, умінь і навичок студентів; виховання (формування наукового світогляду, моральних норм і переконань в умовах комуністичної ідеології). Проте, упродовж радянської епохи названі функції характеризувалися певною стабільністю і визначеністю, а особистість викладача підлягала соціальній і правовій захищеності. Руйнація ж радянської системи освіти, запровадження ринкових відносин, євроінтеграція, радикальна перебудова діяльності ВНЗ, прилаштування їх під шаблони і стандарти західної організації вищої освіти поставили на порядок денний питання нової ролі, місії, функцій викладача вищої школи. Йдеться не лише про перебудову організаційних форм викладання, але й зміну свідомості, ментальності, традиційних форматів діяльності цілих генерацій викладачів [4, с. 5].

Постановка такого питання зумовлена, перш за все, освітніми тенденціями, які є відголоском суспільних викликів і зумовлюють нові напрями викладацької діяльності, видозмінюють роль, функції, статус викладача вищої школи. Зупинимось на деяких із них.

По-перше, це непослідовність, інколи суперечливість, непродуманість механізмів реалізації освітніх реформ. Викладачі не встигають реагувати на управлінські рішення, відстають від сучасних освітніх трендів, що породжує «стресовий» стан, консерватизм, певний супротив реформам. Утім, загальновідомо, що низька соціальна активність

викладачів є прямою загрозою трансформаційних процесів. Зважаючи на це, кожен викладач має впевнитись у тому, що від нього реально щось залежить, він може на щось реально вплинути, що він є невід'ємною складовою реформ. Тоді його соціальна активність підвищиться [2, с. 18]. По-друге, масовість здобуття вищої освіти, поява «нового студента», який позиціонує себе як замовник освітніх послуг і вимагає від викладача більш комфортного і якісного навчання. Такий перебіг справ спричиняє появу соціокультурного розриву між суб'єктами освітнього процесу, породжує складність адаптації цілих генерацій освітян до «нового студента». По-третє, комерціалізація і маркетизація вищої освіти, які спонукають викладачів до оволодіння маркетинговими технологіями виходу на ринки наукових розробок, зосередження на дослідженнях, які приносять прибуток навчальному закладу, розробки нових навчальних програм, курсів у такий спосіб, щоб компетентності випускників узгоджувалися з потребами економіки, а професійна підготовка спеціаліста дозволяла йому знаходити робочі місця, реалізовувати життєві плани і пріоритети [4, с. 8]. Підкреслимо, що назва тенденція ставить перед викладачами складне завдання – як, поступаючись імперативами комерціалізації, зберегти у викладанні гуманістичне начало [4, с. 11]. По-четверте, втрата викладачами статусу монополіста і розпорядника знань та інформації. Це, у свою чергу, вимагає, з одного боку, зміни рольової функції викладача, перетворення його із транслятора знань на фасилітатора, консультанта, модератора, посередника в оволодінні студентами знаннями й уміннями, з іншого, – поглиблення методичної підготовленості, розвитку вмінь і навичок вибудовувати суб'єкт-суб'єктні взаємини під час навчальних занять у діалоговому режимі на основі використання інтерактивних методів (ділова гра, тренінг, технології «кейс-стаді», «уорк-шоп» тощо). За таких умов навчальна аудиторія, зокрема лекційна, перетворюється із майданчика трансляції готової інформації на центр постановки завдань і обговорення рішень, що змовлює потребу оволодіння викладачами принципово новою університетською педагогікою – педагогікою «відкриття» [4, с. 9]. По-п'яте, інтенсивний розвиток інформаційно-комунікативних технологій, поширення дистанційного навчання, що вимагає від викладацького корпусу високого рівня сформованості інформаційної культури. По-шосте, суттєве зниження державної підтримки вищої освіти, що породило появу короткотермінових контрактів, зростання невідповідності між затратами праці та винагородою, зниження мотивації професійно-педагогічної діяльності, прогресування кар'єризму, селекції в науковому середовищі. Не менш загрозливим викликом, який постав перед викладацьким складом вишів, є емоційне й інформаційне перевантаження, що зумовило поширення синдрому професійного вигорання [1, с. 36]. На жаль, сьогодні непоодинокими стали випадки моральної спустошеності викладачів, зневіри у власних силах, розчарування, песимізму, байдужості тощо. Зазначене вище зумовлює об'єктивну потребу у виробленні комплексу заходів, які б дозволили професорсько-викладацькому складу вишів не просто адаптуватися до складних і постійно змінюваних умов навколишньої дійсності, а зберегти свої духовно-моральні імперативи, відродити статус інтелектуальної і ціннісної еліти суспільства в повному значенні цього слова. До переліку таких заходів належать:

- вироблення всебічної стратегії розвитку кадрового потенціалу ВНЗ, що охоплює систему планів, норм, організаційних, адміністративних, економічних заходів, спрямованих, перш за все, на підвищення професійного й соціального статусу викладача, забезпечення його кар'єрного супроводу, зокрема викладача-початківця;
- пошук і втілення в життя нових методів, форм морального й матеріального стимулювання професійно-педагогічної діяльності викладацького корпусу;
- удосконалення системи підвищення кваліфікації викладачів на основі інтеграції науки й освіти, кооперації з підприємствами та організаціями реального сектору економіки, із урахуванням вітчизняного й зарубіжного досвіду;
- підвищення інформаційної компетентності викладачів шляхом обміну досвідом

застосування інформаційних технологій у навчально-виховному процесі через взаємодіювання занять, педагогічні майстерні, міжкафедральні та міжкакадемічні семінари, участь у вебінарах, які проводять провідні розробники програмних продуктів;

- урахування при оцінюванні професійної діяльності викладача вищої школи не лише діяльнісного підходу, що зорієнтований на кількісну оцінку опублікованих праць, отримання грантів, закордонних стажувань тощо, але й компетентнісного, що дозволяє враховувати складні процеси саморегуляції, самооцінювання, духовно-морального удосконалення викладача, які не вимірюються кількісно;

- запровадження для викладачів, які не мають педагогічної освіти, обов'язкової підготовки з педагогіки, психології, теорії виховання, професійної етики для оволодіння вміннями й навичками організації виховного процесу у ВНЗ, реалізації повною мірою функції соціалізації, фасилітації, культуротворення;

- вироблення кожним навчальним закладом власних методів профілактики синдрому професійного вигорання.

Реалізація вище зазначених заходів, на наше переконання, певною мірою сприятиме формуванню конкурентоспроможного викладача, який здатен успішно долати сучасні виклики й працювати в умовах інноваційних освітніх процесів.

ВИСНОВКИ. То ж який він викладач ХХІ століття? Аналіз сучасних викликів дозволив створити соціокультурний обрис викладача ХХІ століття, якому притаманні такі характеристики:

- ✓ високий рівень професіоналізму;
- ✓ академічна і соціальна мобільність;
- ✓ володіння сучасними освітніми, маркетинговими, когнітивними технологіями, а

також трансверсальними компетенціями (творче ставлення до праці, здатність ризикувати, незалежність, емпатія, стресостійкість, уміння презентувати себе і результати своєї праці, самомотивація, критичне та аналітичне мислення тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Астахова В. И. Профессиональное выгорание педагогов: причины, последствия, возможности преодоления / В. И. Астахова // Кадровый потенциал современных образовательных систем: состояние и перспективы : материалы междунар. науч.-практ. конф. – 18 февраля 2016. – Х. : Изд-во НУА, 2016. – С. 36–40.

2. Астахова Е. В. «Синдром сопротивления» преподавательского корпуса – новый вызов реформам / Е. В. Астахова // Кадровый потенциал современных образовательных систем: состояние и перспективы : материалы междунар. науч.-практ. конф. – 18 февраля 2016. – Х. : Изд-во НУА, 2016. – С.13–19.

3. Астахова Е. В. Кадровый корпус высшей школы Украины: метаморфозы развития : монография / Е. В. Астахова. – Х. : Изд-во НУА, 2006. – 187 с.

4. Бакиров В. С. Трансформация университета, функции и статус университетского преподавателя / В. С. Бакиров // Кадровый потенциал современных образовательных систем: состояние и перспективы : материалы междунар. науч.-практ. конф. – 18 февраля 2016. – Х. : Изд-во НУА, 2016. – С. 3–12.

5. Зеленська Л. Д. Роль і місце вчених рад у формуванні професорсько-викладацького складу університетів України: історико-педагогічний аспект / Л. Д. Зеленська // Кадровый потенциал современных образовательных систем: состояние и перспективы : материалы междунар. науч.-практ. конф. – 18 февраля 2016. – Х. : Изд-во НУА, 2016. – С. 117–122.

6. Золотухіна С. Т. Професійно-педагогічна компетентність викладача вищого навчального закладу (історико-педагогічний аспект) / С. Т. Золотухіна, Л. Д. Зеленська. – Х. : ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2007. – 185 с.

Zelenska L.

Kharkiv H. S. Skovoroda National Pedagogical University, Kharkiv

LECTURER AS A SUBJECT OF INNOVATIVE PROCESSES IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION IN UKRAINE

The place and role of lecturer in the educational space of higher educational institution have been determined in this paper. The author has revealed the genesis of the mission, functions and social-professional status of lecturers at national higher educational institutions in the pre-revolutionary, Soviet and post-Soviet eras. Special attention in this paper has been paid to the current challenges facing the academic staff of national universities in the context of a new educational paradigm, European integration processes and radical reconstruction of the activities of higher educational institutions. The author has suggested the system of measures to overcome risks, deformations and distortions in the activities of the academic staff at higher education institutions. The socio-cultural image of lecturer of the 21st century has been outlined in the present work.

Key words: lecturer, higher educational institution, challenges, role, functions, mission, tendencies, measures, image.

REFERENCES

1. Astakhova, V.Y. (2016), "Professional burnout of teachers: causes, consequences, opportunities for overcoming", *Kadrovyyi potentsial sovremennykh obrazovatelnykh sistem: sostoyaniye s perspektivy: materially mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoi konferentsii*, Izdatelstvo NUA, Kharkov, Ukraine. [in Russian]
2. Astakhova, E.V. (2016), "«Resistance Syndrome» of the teaching staff is a new challenge to reforms", *Kadrovyyi potentsial sovremennykh obrazovatelnykh sistem: sostoyaniye s perspektivy: materially mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoi konferentsii*, Izdatelstvo NUA, Kharkov, Ukraine. [in Russian]
3. Astakhova, E.V. (2006), *Kadrovyyi korpus vysshei shkoly Ukrainy: metamorfozy razvitiya* Izdatelstvo NUA, Kharkov, Ukraine. [in Russian]
4. Bakirov, V.S. (2016), "Transformation of the university, functions and status of the university teacher", *Kadrovyyi potentsial sovremennykh obrazovatelnykh sistem: sostoyaniye s perspektivy: materially mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoi konferentsii*, Izdatelstvo NUA, Kharkov, Ukraine. [in Russian]
5. Zelenska, L.D. (2016), "The role and place of academic councils in the formation of the teaching staff of Ukrainian universities: the historical and pedagogical aspect", *Kadrovyyi potentsial sovremennykh obrazovatelnykh sistem: sostoyaniye s perspektivy: materially mezhdunarodnoy nauchno-prakticheskoi konferentsii*, Izdatelstvo NUA, Kharkov, Ukraine. [in Ukrainian]
6. Zolotukhina, S.T. and Zelenska, L.D. (2007), *Profesyyino-pedahohichna kompetentnist vykladacha vyshchoho navchalnoho zakladu (istoryko-pedahohichniy aspekt)*, – Kharkiv H. S. Skovoroda National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine. [in Ukrainian]

Зеленська Людмила Дмитрівна,
д.пед. н., професор,
професор кафедри «Загальна педагогіка та педагогіка вищої школи»,
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди,
вул. Алчевських, 29, м.Харків, Україна,
61002.
Тел. +38 0963520308.
E-mail: zelenskaya_ludmila@ukr.net

Zelenska Liudmyla Dmytrivna,
Doctor of Pedagogical Science, Professor,
Professor of the Department of General
Pedagogy and Pedagogy of Higher Education,
Kharkiv H. S. Skovoroda National
Pedagogical University,
29 Alchevskyyh Street, Kharkiv,
Ukraine, 61002.
Tel. +38 0963520308.
E-mail: zelenskaya_ludmila@ukr.net

Стаття надійшла 16.09.2017